

VERGETEN IDEOLOGEN

De *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* in België tussen cultuurroof en cultuurpolitiek, 1940-1944 ¹

DIRK MARTIN *

IN HET WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK MET BETREKKING TOT BELGIË TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG VORMDEN POLITIEKE EN CULTUREEL-IDEOLOGISCHE CONTROLE EN BEÏNVLOEDING DOOR DE DUITSE BEZETTER STEEDS EEN BELANGRIJK THEMA. DAARBIJ BETROF HET VOORAL DE VAAK CONCURRERENDE SPELERS ALS DE *PROPAGANDA-ABTEILUNG* (DIE AFHING VAN HET PROPAGANDAMINISTERIE IN BERLIJN), DE AFDELING *KULTUR* VAN DE *MILITÄR-VERWALTUNG* (HET DUITSE MILITAIRE BESTUUR) EN DE DIENSTEN EN ORGANISATIES VAN SS-SIGNAATUUR DIE ZICH MET HET *VOLKSTUM* ONLEDIG HIELDEN ². TOT DUSVER WERD ECHTER WEINIG AANDACHT BESTEED AAN DE DIENSTEN ROND PARTIJ-IDEOLOGOOF ALFRED ROSENBERG. DE JONGSTE JAREN KWAMEN DIE WEL IN DE BELANGSTELLING N.A.V. HET ONDERZOEK NAAR DE ROOF VAN JOODSE (CULTUUR)GOEDEREN TIJDENS DE OORLOG, MAAR HET POLITIEKE EN CULTUREEL-IDEOLOGISCHE ASPECT KWAM DAARBIJ WEINIG TER SPRAKE. IN DIT ARTIKEL ZAL WORDEN GEPOOGD EEN EERSTE ANALYSE TE BRENGEN VAN DAT SPECIFIEK ASPECT VAN DE WERKING VAN DE *HAUPTARBEITSGRUPPE BELGIEN UND NORDFRANKREICH* VAN DE *EINSATZSTAB REICHSLEITER ROSENBERG FÜR DIE BESETZTEN GEBIETE*. NIET ONBELANGRIJK DAARBIJ IS IN HET ACHTERHOOFD TE HOUDEN DAT IN DE DUITSE CONTEXT POLITIEK EN CULTUUR GEEN AUTONOME TERREINEN WAREN, MAAR DE POLITIEK EEN AFGELEIDE WAS VAN DE IDEALISTISCHE WAARDEN EN IDEEËN DIE DE *KULTUR* VORMDEN (EN DIE HAAKS STONDEN OP EEN LIBERALE EN PLURALISTISCHE SAMENLEVING) ³.

I. Voorgeschiedenis

Om een en ander te situeren, moet teruggedaan worden tot 1934. Toen kreeg Rosenberg officieel de titel van *Beauftragte des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP*. Het was in die hoedanigheid dat hij nog datzelfde jaar een organisatie opzette die de nationaal-socialistische ‘revolutie’ op cultureel vlak moest realiseren, d.w.z. die de cultuurscène van de ‘marxistische staat’ (lees : de Weimar-republiek) zou uitzuiveren. Deze dienst bevatte zes onderafdelingen : nationaal-socialistische scholing, kunstzorg, controle van publicaties, prehistorie, wetenschap en ideologische informatie ⁴. In 1938

1 Met dank aan Jacques Lust voor het ter beschikking stellen van archiefstukken van het *Bundesarchiv Berlin*.
2 Frans Haepers definieerde de terme *Volkstum* in *Volk en Cultuur* als volgt : een historische, culturele, psychologische en “natuurlijke” (biologische) eenheid (geciteerd in DIRK DE GEEST e.a., *Collaboratie of cultuur ?*, Meulenhoff, 1997, p. 86)
3 Cf. WILLEM ERAUW, “De relatie tussen cultuur en politiek tegen de achtergrond van de Duitse natievorming : een inleiding”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 11, 2003
4 De naam van deze laatste afdeling was aanvankelijk “archief voor kerk en politiek” en vanaf 1942 “hoofdambt internationale machten” (kerk, vrijmetselarij en joodse organisaties).

kwamen er nog twee afdelingen bij : een om de oprichting voor te bereiden van de *Hohe Schule* (een partijuniversiteit, waarover verder meer) en een ambt voor joodse en vrijmetselaarskwesties ⁵.

Niet alleen op het vlak van de controle over de levensbeschouwing in het Rijk wilde Rosenberg ingrijpen, ook meende hij dat hij het buitenland moest voorlichten over wezen en programma van de nationaal-socialistische politiek. Vandaar dat hij reeds in 1933 het *Aussenpolitisches Amt* (APA) van de NSDAP oprichtte dat zich *in concreto* vooral bezighield met het leggen van contacten met anticommunistische milieus en groepen die nationaal-socialistische sympathieën konden koesteren. Daarbij werd Oost-Europa intensief bewerkt. Voor West-Europese landen en met name België was er minder belangstelling; hier ging het vooral om informatieverwerving en om het leggen van contacten in het kader van economische betrekkingen ⁶. Desondanks is het opvallend dat Rosenberg het bij het begin van het Duitse offensief in mei 1940 in zijn dagboek speciaal over België had, die “onnatuurlijke geboorte van de 19^e eeuw”, Waals en vijandig, waartegen koning Leopold weinig kon uitrichten ⁷. Maar de bredere context vormde voor hem natuurlijk het uitbreken van een “wereldbeschouwelijke worsteling”, ingrijpender dan de dertigjarige oorlog. Het was nu gedaan met de “hypnose van de wierook” – nog maar eens een aanwijzing dat voor Rosenberg vooral het christendom de vijand was ⁸.

Eens de eerste emotie voorbij begon Rosenberg na te denken over wat de bezetting van West-Europa door de *Wehrmacht* hem kon opleveren. Die kon een godsgeschenk zijn voor de uitbouw van zijn supercentrum voor nationaal-socialistisch onderzoek, leer en educatie : de *Hohe Schule*. Inderdaad, pas enkele maanden daarvoor, op 29 januari 1940, had hij een volmacht van Hitler losgekregen waarin gestipuleerd werd dat de *Hohe Schule* na de oorlog zou opgericht worden, maar dat verder moest gegaan worden met voorbereidend werk, in het bijzonder wat onderzoek en de uitbouw van bibliotheken betrof.

Op 5 juli deelde Keitel, chef van het *Oberkommando* van de *Wehrmacht*, aan de opperbevelhebber van het landleger mee dat Rosenberg van de *Führer* de toelating had gekregen om in de bezette Westelijke gebieden (Frankrijk en de Benelux) staatsbibliotheken en archieven te controleren op voor Duitsland waardevolle documenten en het interessante

⁵ In 1942 samengesmolten met het ambt ideologische informatie tot hoofdamt “internationale machten”. Die “universalistische” groepen waren het “jodendom”, de kerk en de vrijmetselarij.

⁶ ROSENBERG, *Kürzer Tätigkeitsbericht des APA der NSDAP von 1933-1943* (*Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international*, t. XXV, Nuremberg, 1947, p. 34 e.v.)

⁷ *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs*, H.-G. Seraphim Hrsg., München, 1964, p. 139 (dagboeknotitie van 10/5/1940).

⁸ Zoals ten overvloede bleek was uit zijn *Mythus des XX. Jahrhunderts*.

• Reichsleiter Rosenberg begroet enkele medewerkers.
(Foto SOMA)

materiaal in beslag te nemen. Hetzelfde gold voor administraties van hoge kerkelijke overheden en vrijmetselaarsloges. De Gestapo, ondersteund door “archivarissen van Rosenberg”, zou met de uitvoering ervan belast worden ⁹. Zo zouden de politieke ideeën van de NSDAP “*nunmehr nach historischen Urkunden*” kunnen onderzocht en bevestigd worden ¹⁰. Een goede week later gaf Rosenberg aan zijn *Hauptstellenleiter* Georg Ebert officieel de opdracht dat alles te organiseren. De *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* was geboren.

II. Opdracht en eerste activiteiten

Samen met het opstarten van de activiteiten op het terrein werden nog een aantal inhoudelijke problemen uitgeklaard. Een ervan was vrij fundamenteel. Enerzijds suggereerde de leiding van de centrale bibliotheek van de *Hohe Schule* om ook privé-

⁹ Keitel aan von Brauchitsch, 5.7.1940 (*Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international*, t. XXV, Nuremberg, 1947, p. 231).

¹⁰ Rosenberg aan Bormann, 1.7.1940 (geciteerd in REINHARD BOLLMUS, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner*, Stuttgart, 1970, p. 149). Voor heel deze paragraaf zie Bollmus en Anja Heuss, *Kunst- und Kulturgutraub*, Heidelberg, 2000.

bibliotheken van Duitse emigranten aan te pakken, wat al vlug werd uitgebreid tot (gevluchte) linkse, antinazi en joodse personaliteiten. Anderzijds benadrukte de leiding van de Duitse staatsbibliotheken- en archieven dat zij bevoegd was voor de contacten met gelijkaardige instellingen in de bezette landen. En vooral : de iets meer legalistische Duitse militaire overheden wilden het lot van officiële documenten die het *Reich* op een of andere manier interesseerden, regelen via de komende vredesverdragen. De *Einsatzstab* legde zich daar opvallend vlug bij neer en sloot eind augustus 1940, op een vergadering met het Duitse militaire bestuur te Parijs, uitdrukkelijk staats- en stadsarchieven en openbare bibliotheken uit van zijn actie ¹¹. In enkele weken tijd was zijn opdracht dus grondig gewijzigd. In ruil groeide er een consensus dat de *Einsatzstab* zich in het kader van de ideologische oorlogsvoering des te meer zou bezighouden met joodse, vrijmetselaars- en “bolsjewistische” (de arbeidersbeweging) bibliotheken en archieven in privé-bezit. Op de koop toe kon Rosenberg midden september via Hitler van het Opperkommando van het leger (OKW) een schrijven lospeuteren waarin de *Einsatzstab* gemachtigd werd cultuurgoederen uit achtergelaten joods bezit (“*herrenloser, jüdischer Besitz*”) naar Duitsland te laten transporteren ¹². Om mogelijke bevoegdheidsconflicten met de Sipo-SD te vermijden werd tenslotte in gezamenlijk overleg besloten dat “*politisch-polizeiliches Material*” naar de Sipo zou gaan, al de rest naar de diensten van Rosenberg ¹³.

De voorwaarden waren nu geschapen om definitief tot de actie over te gaan. De *Einsatzstab* begon zich te organiseren in regionale *Hauptarbeitsgruppen* (HAG) en in thematische *Sonderstäbe* (o.a. muziek, beeldende kunst, prehistorie, kerken) die afhingen van de reeds vermelde afdelingen van de *Beauftragte des Führers für die Überwachung*. In een ontwerp van de leider van het *Amt Schrifttumspflege* voor de uitbouw van van de *Einsatzstab* in Frankrijk, België en Nederland, werden de opdrachten netjes op een rijtje gezet. Die kwamen neer op de “*Führung, Betreuung und Erziehung artverwandter Menschen*” enerzijds (wat eigenlijk een vervolg was op wat het *Aussenpolitisches Amt* deed) en om de ondersteuning van het werk van de afdelingen van de *Beauftragte des Führers* ¹⁴.

11 Een gelijkaardige vergadering had reeds eind juli te Brussel plaatsgegrepen (ANJA HEUSS, *op.cit.*, p. 105-107).

12 REINHARD BOLLMUS, *op.cit.*, p. 150 en ANJA HEUSS, *op.cit.*, p. 108.

13 Aktenvermerk *SS-Brigadeführer* Thomas, *Beauftragte des Chefs der Sipo-SD für Frankreich und Belgien*, voor Rosenberg, 29.7.1940 [Centre de Documentation juive contemporaine (CDJC), CXLV-578]. In oktober werd besloten dat de *Geheime Feldpolizei* de uitvoerende volmachten voor huiszoekingen kreeg.

14 *Entwurf Reichsamtsleiter* Hagemeyer aan Dr. Koeppen, *Kanzlei Rosenberg*, 9.9.1940 (NIOD, fonds 265, doos 3, EAP 99/124).

Reeds op 25 juli 1940 was Rosenberg in hoogsteigen persoon een kijkje komen nemen in een aantal Belgische loges. Op 15 augustus volgde de eerste inbeslagname in een Brusselse werkplaats. In de daaropvolgende maanden en jaren zou de *HAG Belgien* vanuit zijn hoofdkwartier in de Kasteleinstraat nummer 32 in Elsene beginnen controleren en/of confisqueren in loges, synagogen en bij zionistische verenigingen, in de socialistische partij en verwante organisaties, in bibliotheken en boekhandels, in de woningen van naar Frankrijk en Londen gevluchte joodse en linkse politici en intellectuelen, kortom bij alle organisaties en personen die de verderfelijke liberalistisch-universalistische geest van België vertegenwoordigden en die als politieke vijanden van het *Reich* konden beschouwd worden.

Uiteindelijk zouden uit een 150-tal collecties een 150.000 publicaties worden afgevoerd, waarvan een kleine helft uit joods bezit¹⁵. Het verloop van deze roofactiviteiten werd, ook voor België, reeds bestudeerd¹⁶. Het onderzoeken en voor propagandistische doeleinden gebruiken van de in beslag genomen documenten met het oog op de “ideologische oorlogsvoering” kwam minder aan bod. De ideologische controle, beïnvloeding en sturing van het bezette land nog minder. Op beide aspecten zal in dit artikel verder ingegaan worden.

Het spreekt vanzelf dat de vrij beperkte staf van de *HAG Belgien* tijdens de eerste bezettingsmaanden de handen vol had met het concrete aspect van de in beslag-nemingen. Deze betroffen *deutschfeindliche* centra zoals de jezuïetenbibliotheek van Edingen, de bibliotheken van de Franse troonpretendent (de hertog de Guise) in Brussel, van de *École des Hautes Études* in Gent, van Henri Grégoire, uitgever van het liberale “hetzetieschrift” *Le Flambeau*, van Friedrich Adler, de (joodse) secretaris van de Socialistische Internationale, en van vele anderen.

Reeds in de vroegste dagverslagen werd het echter duidelijk dat het daar niet zou bij blijven. Tijdens een eerste contact medio augustus 1940 tussen *Militärverwaltungschef* Reeder met Georg Ebert en *Gauhauptstellenleiter* Hans Ebeling, de nieuwbakken leider van de *HAG Belgien*, werd al over het “politiek katholicisme” gesproken en overeengekomen dat de HAG een bericht over de “*politische Lage der Flamen*” zou doorgespeeld krijgen¹⁷. Ook kwam de politieke toestand in België reeds vlug ter sprake bij de veelvuldige en naar

15 JACQUES LUST, *De ERR en de bibliotheekroof in België*, Brussel, Studiecommissie joodse goederen, rapport 30.10.2000, p. 8 e.v.

16 Cf. J. LUST, *op.cit.*; JACQUES LUST e.a., *Een zoektocht naar archieven*, Gent, AMSAB, 1997; JACQUES LUST, “The spoils of war removed from Belgium during World War II”, in E. SIMPSON (red.), *The spoils of war*, Abrams, 1997; rapporten van de Studiecommissie joodse goederen; WILLEM DE VRIES, *Sonderstab Musik, Music confiscations by the ERR under the Nazi occupation of Western Europe*, AUP, 1996.

17 *Tagesbericht*, 15.8.1940 (SOMA, mic. 199/2) (Originelen bevinden zich in het Centraal Staatsarchief te Kiev).

eigen zeggen goede contacten met de *Landesgruppenleitung* van de *Auslandsorganisation* (AO-NSDAP, de groepering van Rijksduitsers in België) en met de *Kriegsverwaltungsräte* Franz Petri en Werner Reese van de afdeling Cultuur van het Duitse militaire bestuur.

Met hen was men het er roerend over eens dat de problemen in België moesten opgelost worden zoals het Duitse bestuur het zag, anders dus “*als es der hier Eingesessene wohl gern sähe*”¹⁸. Het was trouwens Petri die suggereerde dat de HAG een plan zou uitwerken voor het beheer van landschap en bodemschatten en van de prehistorische verzamelingen in België. Het belang dat Petri (en Rosenberg!) aan de Germaanse wortels van de lage landen hechtten, was hier zeker niet vreemd aan¹⁹. Ook met de afdelingen *Archivschutz* en *Bibliothekschutz* van het Duitse militaire bestuur was het *Entgegenkommen* en de *Zusammenarbeit* groot. Nauwe contacten waren er verder met de *Propaganda-Abteilung*; dat leidde o.a. tot de afspraak dat de HAG anti-joodse en anti-vrijmetselaarstentoonstellingen “wetenschappelijk” zou begeleiden. Kortom, zelfs de mogelijke concurrenten van de HAG lieten – in elk geval naar haar toe – doorschemeren dat zij haar politiek-ideologische activiteiten zouden tolereren. Was het meer specifiek in hoofde van het Duitse militaire bestuur een tactiek om een bondgenoot te winnen?²⁰

‘Politieke’ contacten met autochtonen bleven die eerste maanden van de bezetting beperkt²¹. Een regelmatig bezoeker in de Kasteleinstraat werd de rexist Robert Motteux, een van de geprivilegieerde vooroorlogse gesprekspartners²². Hij deed voortdurend suggesties m.b.t. de toekomst van België waarmee Hans Ebeling echter zeer omzichtig omsprong. Zolang er geen beslissing van hogerhand kwam m.b.t. het bestuur van het land, was het volgens hem niet wenselijk van Duitse kant vernieuwingen op te dringen²³.

Via de controle van een aantal organisaties die voor spoliatie in aanmerking kwamen, werd ook kennis gemaakt met een aantal al dan niet ‘bruikbare’ Belgen. Met de oude

18 *Tagesbericht*, 17.10.1940 (SOMA, mic. 199/2).

19 In september was prof. Rudolf Stampfuss rechtstreeks vanuit de afdeling prehistorie van de *Beauftragte des Führers* naar België en Nederland gestuurd om Frankische bodemvondsten te bestuderen. Ebeling, Petri en Stampfuss zouden trouwens later nog overleg plegen over de prehistorie zoals die in de Belgische universiteiten aan bod kwam (*Tagesbericht*, 29.1.1940, SOMA, mic. 199/2). Met onderbrekingen was Stampfuss in december 1942 nog bezig de “*germanischen Grundlagen*” van België en Noord-Frankrijk te documenteren. In het algemeen kon het prehistorie-onderzoek van de DBFU zich niet doorzetten tegen het *Ahnenerbe* van de SS.

20 Anderzijds was de enige dienst waarmee de HAG steeds in conflict kwam het militaire *Quartieramt* dat problemen opwierp bij de controle van woningen die onder zijn bevoegdheid vielen voor inkwartiering.

21 Tegen 1942 bevatte de *Kartei* van de *Einsatzstab* echter al een honderdtal namen uit politieke, culturele en onderwijsmiddens, vooral in Vlaams-nationalistische hoek (cf. ERR-lijsten, SOMA, AA 1289).

22 Motteux was ex-burgemeester van OLV Lombeek waar voor de oorlog de rexistische landdagen werden georganiseerd. Hij was een contactpersoon van Ebert maar ontmoette ook Rosenberg persoonlijk.

23 *Tagesbericht*, 5.11.1940 (SOMA, mic. 199/2).

Paul Otlet van het Mundaneum was niets aan te vangen. Willem Verhulst, oud-activist en leider van het Comité voor Dietsche Actie te Gent (die geïnteresseerd was in de door de *Einsatzstab* doorzochte *École des Hautes Études*), en andere Oostvlaamse *Flamenführer* waren al interessanter. Verder verscheen journalist Eernalsteen²⁴ van de *Soir* in de kantoren van de HAG; hij was graag bereid inlichtingen te geven over de gang van zaken bij de krant en bij de collaboratiepers in het algemeen. Maar hij vroeg ook of men voor hem vanuit nationaal-socialistisch standpunt uitspraak wilde doen over belangrijke politieke kwesties. De nog steeds voorzichtige Ebeling wilde daar niet op ingaan en verklaarde zich enkel bereid informatie in ontvangst te nemen en af en toe “de een of andere kwestie” persoonlijk toe te lichten²⁵.

De eerste Vlaams-nationalist die op het publieke forum iets betekende en bij de HAG verscheen, was de componist Emiel Hullebroeck. Met de man die “*einer der führenden Köpfe beim kulturellen Aufbau des neuen Belgiens*” zou worden²⁶, had men het over door Frankrijk geroofde Vlaamse kunstschaten, joden in het Belgische muziekleven en de opbouw van het Vlaamse cultuurleven. Dan kwam de politiek aan bod. Hullebroeck meende dat de Duitsers er niet veel van bakten, vis nog vlees waren. Ebeling, die dat liedje blijkbaar al een paar keer gehoord had, wees erop dat de Vlamingen het zelf onder elkaar niet eens waren. En, scherper: ‘de’ Vlamingen verwachtten wel Duitse steun, maar dachten er niet eens over na of die “*nach gross-germanischen Gesichtspunkten gewährleistet wird oder lediglich darauf abgestellt ist, ihr spezielles Volkstum zu hätscheln* [te vertroetelen]”. Zelfs de leidende figuren zagen niet verder dan hun klein vaderland; voor hen was het eigen *Volkstum* blijkbaar belangrijker dan de grote *Schicksalsgemeinschaft*²⁷. Toch bleef de HAG bij haar standpunt de activiteit van de *flämischen Gruppen* niet te beïnvloeden. Toen VNV-leider Staf De Clercq eind november Ebeling ontmoette n.a.v. een geplande anti-vrijmetselaarstentoonstelling werd de algemene toestand zelfs niet aangeraakt.

De ‘gematigdheid’ van de bezetter begon ondertussen een aantal extremisten in en buiten Vlaanderen te ergeren. Een van de uitingen daarvan vormde het verschijnen van een artikel van Fritz Peuckert (onder de welluidende titel *Flanderns Volkstum in Vergangenheit und Gegenwart*) in het februari-nummer 1941 van de *National-sozialistische Monatshefte*, het officiële ‘theoretische’ tijdschrift van de partij geleid door Rosenberg. Peuckert, reeds van voor de oorlog de specialist van de Vlaamse

24 Wellicht ging het om Camille Eernalsteen, een Belgisch ingenieur die lang in Duitsland had gewoond en die bij de *Soir* de positie van Raymond de Becker probeerde te ondermijnen. Eernalsteen onderhield reeds voordien contacten met de *Abwehr* en de Sipo-SD.

25 *Tagesbericht*, 5.11.1940 (SOMA, mic. 199/2)

26 Nota Herbert Gerigk, *Sonderstab Musik*, 11.11.1940 (SOMA, mic. 199/2)

27 *Tagesbericht*, 23.11.1940 (SOMA, mic. 199/2). Ook in Wallonië zette er zich ondanks Rex geen “politieke vernieuwing” door; Ebeling beschouwde het eigenlijk als een politiek vacuum.

- De zaal van de voormalige Brusselse vrijmetselaarsloge *Les Amis Philantropes*, met zuilen in neo-Egyptische stijl. Na de ontbinding van de loge ging er in 1941 een tentoonstelling, gericht tegen de vrijmetselarij, door. (Foto SOMA)

literatuur in de *Monatshefte*, weidde eerst uit over het bloedverbonden Germaanse karakter van Vlaanderen dat door het politiek katholicisme na 1600 in een “kwade toverslaap” was geraakt²⁸. Dit vormde de aanloop voor een frontale aanval op het “*klerikalreformistische*” VNV. Volgens Peuckert moest tot de orde van de dag overgegaan worden met “volksbewuste” Vlamingen als Piet Van Rossem en zijn (in werkelijkheid verwaarloosbare) Nationaal Socialistische Beweging voor Vlaanderen²⁹.

Het artikel in het tijdschrift van Rosenberg veroorzaakte begrijpelijkerwijze heel wat opschudding. Het Duitse militaire bestuur dat het VNV nodig had, bracht via de HAG de staf van Rosenberg in Berlijn op de hoogte van zijn ongenoegen. Gezien de voorzichtige politiek van de HAG zat deze echter hoogstwaarschijnlijk niet achter het op zijn minst onrealistische pleidooi van Peuckert³⁰. De conclusie van een gesprek tussen Hans Ebeling en *Landesgruppenleiter* van de *Auslandsorganisation* Schulze, die het Peuckert-artikel evenmin een handige zet vond, was dat Peuckert misschien *in abstracto* wel gelijk had, maar dat gezien de omstandigheden in Vlaanderen de mensen genomen moesten worden die men kon krijgen³¹. Schulze richtte een protestschrijven aan Hess, plaatsvervanger van de *Führer*, waarin hij benadrukte dat het VNV en de Vlaamse SS de enige groeperingen waren die zonder voorbehoud kozen voor een Vlaanderen ingebed in de Grootgermaanse ruimte. Het afkraken van het VNV was dus politiek en tactisch verkeerd. Daarop verzocht Hess am Rosenberg dringend om dergelijke aanvallen niet meer te laten verschijnen in zijn *Monatshefte*³². In België werd de verkoop van het bewuste nummer verboden.

Dat er na een goed half jaar bezetting in België niet veel schot in de zaak kwam, was duidelijk. Dat werd begin 1941 in een aantal *Sonderberichte* van de HAG met zoveel woorden vastgesteld. De publieke opinie was omgeslagen. Men schreef dat voor een stuk toe aan de slechte voedselbevoorrading. Verbazend genoeg bleven de arbeiders in die omstandigheden “correct” t.a.v. de Duitsers, aldus een bericht. Het was de HAG echter niet ontgaan dat meer en meer clandestiene vlugschriften

28 Het (Belgische) politiek katholicisme plaatste hij steeds t.o.v. de (Vlaamse) natuurverbonden vrome mystiek (cf. INE VAN LINTHOUT, “Flandern, halte dich bereit, als Westmark in dieser Welt deinen Platz einzunehmen”, in BURKHARD DIETZ, HELMUT GABEL & ULRICH TIEDAU (Hrsg.), *Griff nach dem Westen*, Waxmann, 2003, p. 325 e.v.).

29 Deze was tijdens de Eerste Wereldoorlog krijgsgevangen te Göttingen en bleef nadien in Duitsland waar hij nazi werd.

30 Het vermoeden bestaat dat Peuckert schreef op instigatie van Dr. Robert P. Oszwald, *Flamenfreund* en medewerker van het bezettingsbestuur uit de Eerste Wereldoorlog. Oszwald, die nu voor *Volkstumsfragen* bij de *Reichskommissar* in Nederland werkte, was steeds in contact gebleven met na 1918 naar Duitsland uitgeweken flaminganten en meende dat hun ogenblik nu gekomen was.

31 *Tagesbericht*, 9.4.1941 (SOMA, mic. 199/2).

32 Leitgen, *Chefadjutant Stellvertreter des Führers*, aan Rosenberg, 30.4.1941 (BAB, NS 8, *Aktenband* 185).

circuleerden³³. De dienstwagen van de HAG was trouwens al twee keer besmeurd met de letters “V-RAF”³⁴.

III. De ‘cultuurpolitiek’ in hogere versnelling

Ondertussen gingen de inbeslagnemingen volop verder, met alle werk aan verslagen, inhoudelijke studies, administratieve rompslomp (coördinatie met de SD³⁵, de *Geheime Feldpolizei* en het *Quartieramt*) en materiële ‘moeilijkheden’ (geldgebrek, rantsoenering) daaraan verbonden. Berlijn liet overigens weten dat de hoofdropdracht binnen afzienbare tijd moest beëindigd worden.

Was dat een aansporing voor de HAG om de andere gebieden waarop zij actief was verder te consolideren? In elk geval investeerde men de eerste maanden van 1941 volop in het op punt stellen en implementeren van de zgn. *Verbotsliste* voor boeken die vanuit nationaal-socialistisch oogpunt niet door de beugel konden en in de voorbereiding van de Belgische deelname aan de openingsplechtigheid van het *Institut zur Erforschung der Judenfrage* in Frankfurt, een afdeling van de *Hohe Schule*, in maart 1941.

De bedoeling van de *Verbotsliste* was om Belgische boekhandels en bibliotheken te zuiveren van voornamelijk joodse, marxistische en anti-Duitse romans en non-fictie. Het opstellen van de lijst (die pas in september afgesloten werd) en de zuiveringsacties gebeurden in voorbeeldige samenwerking tussen de initiatiefnemer, de *Propaganda-Abteilung*, de SD en de HAG. In de hogere regionen van het Duitse bezettingsbestuur leek het enthousiasme minder groot. *Militärbefehlshaber* Alexander von Falkenhausen beschouwde de lijst zelfs als reclame voor de verboden boeken³⁶. In elk geval liepen de *Direktionen* die door voornoemde diensten samen met de *Geheime Feldpolizei* werden doorgevoerd nog in 1943 verder.

De opening van het *Institut zur Erforschung der Judenfrage* in Frankfurt gaf de HAG – in overleg met Franz Petri en Werner Reese – de gelegenheid om een van de kernpunten van de leer bij een aantal “persoonlijkheden” te propageren, de naambekendheid van de HAG te vergroten en nieuwe contacten te leggen. Samen met het militaire bestuur, de *Landesgruppenleitung* van de *Auslandsorganisation*, de SD en het *Auswärtiges Amt* werd een delegatie samengesteld waarin vooral Reimond Tollenaere (propagandaleider

33 Dit vormde het onderwerp van een van de eerste *Auswertungsarbeiten* (exploitatie rapporten) van de HAG.

34 *Sonderberichte* van 6 en 10.2.1941 (SOMA, mic. 199/1).

35 In de loop van 1941 kwam het bv. tot een langdurige competentiestrijd tussen de diensten van Rosenberg en de Sipo-SD over de bibliotheek van het socialistische Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Brussel. Cf. JACQUES LUST e.a., *Een zoektocht naar archieven*, AMSAB, 1997, p. 65 e.v.

36 *Tagesbericht*, 8.10.1941 (SOMA, mic. 199/3). De lijst van 62 blz. werd gepubliceerd onder de titel “Tegen ophitsing en wanorde”.

- Componist Emiel Hullebroeck was voor de Nazi-ideologen een leidinggevende figuur bij de culturele opbouw van het nieuwe België.
(Foto SOMA)

VNV), Alfons Wachtelaer (Vlaamsche Jeugd), René Lambrichts (Volksverwering) en een aantal journalisten uit de gecensureerde pers opvielen³⁷. Alvast Wachtelaer en Tollenaere beloofden dat zij de HAG nog zouden bezoeken. Interessant is dat Hans Ebeling aan *Le Soir*-journalist Léon Van Huffel, die om een interview met Rosenberg verzocht, meedeelde dat de *Reichsleiter* in Frankfurt zeker geen “*kulturelle Linie für Belgien*” zou bekend maken³⁸.

Dat bleef tijdens het voorjaar 1941 formeel ook de lijn van de HAG zelf. Wel werd intern met het militaire bestuur gesproken over de leiding van de jeugdbeweging in Vlaanderen en over de “*politischen Sammelbestrebungen*” in Wallonië, maar op een rechtstreekse vraag van het Comité voor Dietsche Actie (zie hoger) over de wenselijkheid om “*dem VNV gegenüber einen Verband aus den übrigen Gruppen*” op te richten, wenste Ebeling niet te antwoorden “omdat hij geen politieke raad te geven had”³⁹. Die terughoudendheid gold zeker niet voor de – subtiel verschil – “*kulturpolitische Arbeit*” die in de loop van het jaar en zeker na de inval in de Sovjetunie geïntensifieerd werd. Het ging vooral om het op de sporen zetten van een “*flämische Dichterkreis*”, de beïnvloeding van het publicatiebeleid in België en het opzetten van de prestigetoonstelling *Deutsche Grösse* te Brussel.

Het was eigenlijk *Reichsamtseleiter* Daitz (economiespecialist (!) van het *Aussenpolitisches Amt*, zie ook verder) die suggereerde dat het opzetten van een Duits-Vlaamse groep van dichters met een eigen literair huis een wervend idee kon zijn. De HAG sprong op de suggestie. Ebeling contacteerde zoals gewoonlijk Franz Petri en Werner Reese die enthousiast waren. Rond het tijdschrift *Niederdeutsche Welt* was zeker iets te doen. Er was sprake van geweest DeVlag bij de zaak te betrekken, maar dat achtten beide diensten voorlopig niet nuttig⁴⁰. Ook de *Propaganda-Abteilung* in Brussel ging akkoord met een *flämische Arbeitskreis* waarvan het *Heim* in Hamburg zou komen. In dezelfde richting ging het contact van de HAG met de *niederdeutsch-flämische Arbeitskreis* in Lübeck m.b.t. de voorbereiding van een reis van twintig jonge Vlaamse leraars naar een *Lehrertreffen* over volkscultuur, de Hanse enz.⁴¹. Tijdens lente en zomer van 1941 leek de HAG trouwens bijna een reisagentschap. Er waren de Duits-Vlaamse dagen in Keulen die samen met Reese en de *Propaganda-Abteilung* werden besproken. Er was

37 Wachtelaer, bij de HAG geïntroduceerd door de SD, was ook leider van de efemere Nationaal Socialistische Vlaamse Arbeiderspartij die in de Algemene SS Vlaanderen opging. Zijn Vlaamsche Jeugd was een (onsuccesvol) vehikel tegen het AVNJ. Lambrichts zou tijdens het openingscongres van het Instituut als spreker optreden en o.a. verklaren dat de 100.000 joden in België moesten “verwijderd” worden (*Volksche Aanval*, 5.4.1941).

38 *Tagesbericht*, 21.3.1941 (SOMA, mic. 199/3).

39 *Tagesberichte*, 1 en 3.4.1941 (SOMA, mic. 199/4).

40 *Tagesbericht*, 7.4.1941 (SOMA, mic. 199/4). Miel Goossenaerts van DeVlag (overigens een van de eerste contacten uit die richting) had voorgesteld het kasteel Steenokkerzeel (waar ex-keizerin Zita van Oostenrijk verbleven had) in beslag te nemen als *Heim* voor Vlaamse schrijvers.

41 *Tagesbericht*, 24.7.1941 (SOMA, mic. 199/3).

de opening van de tentoonstelling over Vlaamse kunst in Berlijn waar Ebeling met een groepje Vlaamse kunstschilders overleg pleegde. Er was – weer in overleg met Reese – de reis van Vlaamse studenten naar Duitsland ⁴².

Dat de controle in boekhandels en bibliotheken verder ging vermeldden wij reeds. De HAG greep echter ook “positief” in m.b.t. het *Schrifttum*. De samenwerking met de Brusselse boekhandel Bernaerts, die reeds voor de oorlog berucht was voor het verspreiden van Duitsvriendelijke en nationaal-socialistische publicaties, werd verdergezet; een uitgeverij rond Julien Bernaerts zou geen slecht idee zijn ⁴³. Voor de distributie was belangrijker dat de Duitsers medio 1941 het aandelenpakket van Hachette in de *Agence Dechenne* overnamen en het zo onder hun controle brachten. Nu konden de cultuurfdeling van het militaire bestuur, de *Propaganda-Abteilung* en de HAG samen van Dechenne een “*kulturpolitisch wirksamen Werkzeug in deutschen Händen*” maken ⁴⁴.

Nog in de levensbeschouwelijk sfeer lag de steeds nauwere samenwerking met Volksverwerking-*La Défense du Peuple* geleid door de reeds vermelde antisemitische advocaat René Lambrichts. Volksverwerking, dat zich “specialiseerde” in anti-joodse propaganda, verdeelde trouwens ook brochures van de *Weltdienst*, een antisemitisch propagandavehikel dat tot de diensten van Rosenberg behoorde.

Het grote moment van de cultuurpropaganda van de HAG beloofde echter de co-organisatie met de *Militärverwaltung* van de reizende *Beauftragte des Führers*-tentoonstelling *Deutsche Grösse* te worden (“over beslissende gebeurtenissen uit het Duitse verleden ter lering van onze tijd”). Hans Muchow, de nieuwe medewerker van de HAG, begon samen met Petri de inhoud ervan deels aan te passen, zodat de geschiedenis van het “deze ruimte” die van het Rijk kon ingepast worden ⁴⁵. Niet iedereen in het militaire bestuur reageerde even enthousiast, zodat de tentoonstelling uiteindelijk pas in maart 1942 openging.

Ondertussen poogde de HAG ook nog even in oude *Aussenpolitisches Amt*-stijl de economische betrekkingen aan te halen. In het najaar kwam *Reichsamtsleiter* Daitz van het *Amt Aussenhandel* van het APA naar Brussel om de Belgische economische kringen warm te maken voor de Europese *Grossraumwirtschaft*.

42 *Tagesberichte*, 5-6.1941 (SOMA, mic. 199/3).

43 *Tagesbericht*, 5.11.1941 (SOMA, mic. 199/3). Andere uitgeverijen, m.n. *La Toison d’Or*, werden te lauw bevonden. Vgl. ook MICHEL B. FINCOEUR, “De uitgeverijwereld tijdens de Tweede Wereldoorlog”, in DIRK DE GEEST, PAUL ARON & DIRK MARTIN (red.), *Hun kleine oorlog*, Peeters/SOMA, 1998, p. 48 e.v. Bernaerts nam in 1943 de leiding van de SS-uitgeverij *De Burcht*. Hij was oorspronkelijk journalist en had voor de oorlog een boekhandel en de kleine literaire uitgeverij *De Phalanx* opgericht.

44 *Tagesbericht*, 6.8.1941 (SOMA, mic. 199/3).

45 *Tagesbericht*, 10.11.1941 (SOMA, mic. 199/3). *Gauhauptstellenleiter* Muchow was atheneumleraar in Hamburg en (amateur-) historicus. Opvallend dat hij hier niet het woord “België” gebruikte.

IV. Stappen op het politieke terrein

Tijdens de tweede jaarhalf van 1941 legde de HAG in toenemende mate belangstelling aan de dag voor de politieke evolutie in het land. Zij werd minder afwachtend, zonder evenwel bruggen op te blazen. Langs Waalse kant kwam de aanzet van een bezoek van Muchow en dr. Adolf Vogel (een andere medewerker van de HAG) aan de redactie van de *Journal de Charleroi* waar ze in juli 1941 Martin Gaillard en Joseph Spilette ontmoetten. Het was de bedoeling inlichtingen in te winnen over materiaal aanwezig in het plaatselijke Volkshuis, de *Foyer libéral* en bij de loges in Charleroi en elders in Wallonië. Via een discussie over de vrijmetselarij ontwikkelde zich echter een gesprek ten gronde over de algemene politieke situatie. De Waalse gesprekspartners meenden dat het in de strijd tegen de vrijmetselarij psychologisch verkeerd was haar antichristelijke houding te benadrukken, want de Waalse socialisten en de jeugd waren precies antiklerikaal en kwamen dus in aanmerking als bondgenoten van het nationaal-socialisme.

Het was niet de enige psychologische fout van de *Militärverwaltung*, aldus de heren van de *Journal*. De Walen moesten ideologisch gewonnen worden voor het nationaal-socialisme. Men moest hen laten inzien dat het om een heuse nieuwe Europese orde ging. Dat inzicht zou overigens niet komen van het door het militaire bestuur gesteunde Rex. Muchow vatte het samen : in het militaire bestuur zaten teveel katholieken en kende men de psychologie van de Belg en in het bijzonder van de Waal niet genoeg, waardoor er fouten werden gemaakt ⁴⁶.

Dat Muchow hem niet tegensprak, sterkte Gaillard wellicht in de verdere uitbouw van de in maart 1941 (in concurrentie met Rex) opgerichte AGRA- *Mouvement national socialiste wallon* ⁴⁷. Meer nog, er werd samen overlegd over het programma en de politieke scholingsopgaven van de AGRA. Toch maande Muchow Gaillard aan enige discipline in acht te nemen t.a.v. de *Militärverwaltung*; Rex was nodig, zelfs indien het niet voldeed aan “onze idealen” ⁴⁸. Openlijke aanvallen waren uit den boze. Maar dat de HAG én de SD de AGRA als “*auf das wallonische Volk angewandte NSDAP*” steunden, was duidelijk ⁴⁹. Toch bleef de HAG – die natuurlijk wel merkte dat de AGRA geen overdonderend succes boekte – verder contact houden met Rex. Begin november had Vogel zelfs een gesprek van bijna twee uur met kaderleider Marcel Dupont en federaal inspecteur Joseph Pévenasse over de verhouding Rex-AGRA, over de zaak van de *Grossraumwirtschaft* (cf. *supra*) en over het Waals Legioen. En Rex kwam ook klagen bij de HAG, zo over de

⁴⁶ *Tagesbericht*, 23.7.1941 (SOMA, mic. 199/3).

⁴⁷ Waarin vooral de Sipo-SD van Luik de hand had. Interessant aspect : een aantal leidinggevende figuren kwamen uit socialistische hoek.

⁴⁸ *Tagesbericht*, 17.9.1941 (SOMA, mic. 199/3). Voor AGRA en de verhouding tot Rex, zie MARTIN CONWAY, *Collaboratie in België*, Globe, 1994 en ALAIN COLIGNON, “Les Wallons dirigeables”, in *Jours de Guerre*, 8, Crédit communal, 1992.

⁴⁹ *Tagesbericht*, 24.10.1941 (SOMA, mic. 199/3).

veel te weinig radicale houding van de Waalse arbeidsdienst *Service des Volontaires du Travail pour la Wallonie*.

De evolutie bij de Vlaamse collaboratie bleef de HAG evenzeer interesseren. Ook hier was de fase van alleen luisteren voorbij. Het militaire bestuur had dat wel gemerkt en waarschuwde de HAG zich niet te hard te laten beïnvloeden door een *Flamenpolitik* zoals er die werd gepromoot door Robert Oszwald⁵⁰. En alhoewel men het met de *Militärverwaltung* eens was dat splintergroepjes zoals de Nationaalsocialistische Vlaamsche Arbeiderspartij niet geduld konden worden (zie ook de afloop van de zaak-Peuckert), bleek duidelijk dat de HAG het VNV niet echt in haar hart droeg. Dat zich op dit punt een probleem stelde, bleek ten overvloede uit overleg terzake met de *Landesgruppenleitung* van de AO. Schulze probeerde Muchow er nog eens van te overtuigen dat samenwerking met het VNV nodig was. Staf De Clercq was wel geen leidersfiguur, maar “*man kann ihn zu allem gebrauchen*”, hij had 100.000 Vlamingen achter zich en het Grootdijetse zou er ook wel uitgaan. De Algemene SS-Vlaanderen kon als ferment werken binnen het VNV. De radicale nazi-kringen in Vlaanderen en Wallonië moesten natuurlijk aangemoedigd worden, aan scholing werken en kaders vormen, maar openlijke strijd met het VNV en Rex moest vermeden worden⁵¹.

Een belangrijk aspect van de ‘vernieuwing’ in Vlaanderen betrof de jeugdbeweging. De HAG was voor een eenheidsorganisatie maar wilde die (zoals de SS) uitgebouwd zien rond Alfons Wachtelaer en zijn Vlaamsche Jeugd. Eind oktober overlegde Muchow hierover met de *Reichsjugendführung* (in de persoon van Rudolf Hemesath, gevolmachtigde voor België). Ook Hemesath moest hem wat temperen. Waarom de jeugd in Vlaanderen haar Dietse idee niet laten? Die was toch maar cultureel en bijna “mystiek” bedoeld⁵². Die woorden waren nog niet koud of Muchow maakte zijn opwachting bij dr. Edgar Lehembre, de jeugdleider van de Nationaal-socialistische Jeugd Vlaanderen (NSJV). Het gesprek ging precies over de Dietse idee, over de verhouding tot het katholicisme en de scouts. Verdere samenwerking werd in het vooruitzicht gesteld⁵³. Was dat gemeend? In elk geval noteerde Muchow enkele dagen later schamper: “*das Ganze (ist) wieder ein typisches Beispiel für das Flamentum*” toen hij een pas geopende tentoonstelling van de NSJV op het Rogierplein in Brussel wilde bezoeken... die alweer gesloten was⁵⁴.

Na anderhalf jaar bezetting was het dus duidelijk dat de politieke toestand in het bezette land de HAG langzaam op de zenuwen begon te werken. Niet alleen structuren

50 *Kriegsverwaltungsrat* Günther Heym in een gesprek met Muchow, cf. *Tagesbericht*, 2.10.1941 (SOMA, mic. 199/3).

51 *Tagesbericht*, 18.9.1941 (SOMA, mic. 199/3).

52 *Tagesbericht*, 21.10.1941 (SOMA, mic. 199/3).

53 *Tagesbericht*, 30.10.1941 (SOMA, mic. 199/3).

54 *Tagesbericht*, 3.11.1941 (SOMA, mic. 199/3).

- Aankondiging van de tentoonstelling *Deutsche Grösse*, die plaatsvond in Brussel van 16 maart tot 30 april 1942. (Foto SOMA)

en conjuncturen in beide landsgedeelten speelden hierin een rol, maar ook de weinig vooruitziende houding van het militaire bestuur. In een gesprek dat Muchow eind 1941 had met *Oberkriegsverwaltungsrat Löffler*, de chef van de *Gruppe Volk* bij de *Militärverwaltung*, noemde hij het probleem bij naam : het militaire bestuur vormde het conservatieve element in de bezettingspolitiek, het *Amt Rosenberg* het revolutionaire ⁵⁵.

V. Verreikende plannen...

Voor de evolutie in 1942, het derde bezettingsjaar, staan zeer weinig bronnen ter beschikking. Een aantal belangrijke HAG-documenten uit 1943 wijzen er echter op dat de radicalisering verderging. Die had zeker ook te maken met de evolutie van de oorlog, in het bijzonder aan het Oostfront.

Een onmiddellijk gevolg van de aanvankelijke consolidatie van de veroveringen in Rusland was alvast de benoeming van Rosenberg tot *Reichsminister für die besetzten Ostgebiete* (RMfdbO). Een aspect van de werkzaamheden van dat ministerie was het werven van Vlaamse en Waalse emigranten (landbouwers, technici, geneesheren...) en het warm maken van banken en bedrijven voor activiteiten in Rusland ⁵⁶. Aanvankelijk had men daarvoor aan de HAG gedacht, maar die had al werk genoeg. Zij werd trouwens ook ontheven van de uitvoering van de begin 1942 ingezette *Möbelaktion*, het leegplunderen van joods eigendom om de Duitse diensten in het Oosten en de slachtoffers van bombardementen in Duitsland van nieuw meubilair en huisraad te voorzien. Het was de *Einsatzleitung Belgien* van de *Dienststelle Westen* van het RMfdbO die de opdracht zou uitvoeren ⁵⁷.

De *Möbelaktion* en de jodendeportaties vanaf juli 1942 boden de HAG wel nieuwe ‘kansen’ om verder boeken en documenten in beslag te nemen voor de ideologische oorlogvoering. In een *Führer*-besluit van 1 maart 1942 werd de opdracht tot beslagname uit 1940 trouwens nog radicaler geherformuleerd. De *Dienststelle des Beauftragten des Führers für die Überwachung* moest “de intellectuele strijd organiseren tegen joden, vrijmetselaars en de met hen verbonden ideologische tegenstanders van het nationaal-socialisme als schuldigen van de oorlog”. Die strijd in het Oosten én het Westen werd

55 Id. Löffler gaf Muchow gelijk, zegde dat de HAG de AGRA en Volksverwerking moest raadgeven en leiden, maar voegde er vlug bij : en hen tot discipline oproepen.

56 Vermits alleen ‘Germanen’ het Oosten mochten koloniseren, ontspoon zich een interne discussie of Walen wel Germanen waren. Navraag bij ‘specialisten’ leerde dat dit inderdaad het geval was; een wezenlijk ronderscheid tussen Vlamingen en Walen bestond niet, ook al gezien de Vlaamse inwijking in Wallonië [Nota *Rassenpolitisches Amt* aan RMfdbO, *Beauftragte für Sonderfragen*, 5 oktober 1942, NIOD, fonds 265, ds. 2 (*Ostkompanie*)]. In een onderhoud van de *Beauftragte* met *Gruppenführer* Berger werd gesteld dat de Walen sowieso als Germanen in het *germanische Grossraum* zouden opgenomen worden (Verslag 4 november 1942, NIOD, id.).

57 JOHANNA PEZECHKIAN, “La Möbelaktion en Belgique”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 10, 2002.

officieel *kriegsnotwendig* verklaard. En dan werd nog eens bevestigd dat bibliotheken, archieven, loges en cultuurgoederen die joods of onbeheerd waren daarvoor in beslag konden genomen worden ⁵⁸.

Maar reeds voordien had de HAG in België onder de impuls van Muchow haar exploitatie van het in beslag genomen materiaal opgevoerd ⁵⁹. Enerzijds betrof dat binnenlandse thema's, maar meer en meer produceerde men teksten die in de algemene ideologische oorlogsvoering, in het bijzonder tegen het bolsjewisme konden gebruikt worden. De specifiek Belgische activiteit van de HAG die in 1942 het meeste weerklank kreeg, was evenwel de organisatie van de tentoonstelling *Deutsche Grösse*. Bij de opening ervan in april 1942 in het Brusselse Jubelpark viel geen onvertogen woord. Dat in de openingsrede van *Militärverwaltungschef* Reeder het Belgische kader – zij het als *Vorland* van Germaans Midden-Europa – onaangestast bleef, kon logisch lijken. Maar ook de rede van *Reichamtsleiter* Hagemeyer van de *Dienststelle des Beauftragten des Führers*, die speciaal voor de opening naar Brussel was overgekomen, ging in die richting ⁶⁰. Wilden beiden geen al te radicale taal gebruiken om de werving voor het Oostfront niet te hypothekeren? Wat er ook van zij, het succes van de tentoonstelling was onmiskenbaar. Men telde 65.000 bezoekers en er werden 26.000 catalogi en brochures verspreid ⁶¹.

Spoliatie en cultuurpropaganda liepen in 1942 dus verder. Er is geen reden om aan te nemen dat dit ook niet het geval was met de informatieverwerving over en de beïnvloeding van de collaboratiebewegingen. Dat de zaken daar helemaal niet evolueerden zoals de *hardliners* van de HAG dat wensten, bleek uit een lange interne en vertrouwelijke nota die Muchow midden 1943 (een half jaar na Stalingrad) produceerde en die een radicaal ingrijpen bepleitte ⁶². Muchow schetste eerst een aantal toekomstvisies die in België zelf circuleerden: die van anglofiele en germanofiele belgicisten, van Dietsers, Grootnederlanders en Walen en de “Germaans-Duitse” visie van DeVlag en de Vlaamse SS. Voor deze laatste “voorhoede” waren de Vlamingen Duitsers, enige logische standpunt in de huidige “rassenstrijd” en op lange termijn de stelling die het meeste in de lijn van de Duitse belangen lag, aldus Muchow. Vervolgens kwam de toestand vanuit Duits standpunt aan bod. Muchow analyseerde die vanuit vier vraagstellingen. Bestaat er een “Belgische ruimte”? Geografisch niet. Bestaat er een Belgisch volk? Nee:

58 OKH *Generalstab* aan de militaire bevelhebbers, 30 september 1942 [*Archives nationales, Paris, AJ40/15 (6)*]. Binnen de *Militärverwaltung* werd speciaal een kopie van het besluit bezorgd aan Petri.

59 Die in de zomer van 1942 Ebeling definitief zou opvolgen als leider van de HAG.

60 Cf. MARNIX BEYEN, *Oorlog en verleden nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947*, Amsterdam, 2003, p. 120-122.

61 Nota *Amt Ausstellungen*, s.d. (BAB, NS 8/247). Ter vergelijking: in München, “hoofdstad der Beweging”, kwamen er 127.000 bezoekers op af.

62 *Vertraulich. Nur für inneren Dienstgebrauch. Bericht über Belgien*, s.d. (BAB, NS 30/151). Het bericht bestaat in verschillende vormen.

er zijn twee in alle opzichten (ook ‘*volksbiologisch*’) verschillende *Volkstümer*. Zijn de Vlamingen dan een volk? Qua ras, taal, gemeenschappelijke geschiedenis, cultuur en politieke wil was dat niet het geval. Voor de Walen gold hetzelfde.

Na deze analyse van het probleem besloot de *Stabschef* met een voorstel voor een “Duitse oplossing”⁶³. Om aan de conflicterende inheemse ideeën en oplossingen een einde te maken was een schok nodig. Die schok kon enkel een Duits ingrijpen zijn. Vanuit het ordenende principe van het *völkische* moesten “deze gebieden” (of het nu om de oude Belgische staatsgrens ging dan wel om de Vlaamse *Volkstumsgrenze* speelde geen rol) herduits worden om het te transformeren tot een stuk van Germaans Midden-Europa dat het hoofd kon bieden (“*Widerpart halten*”) aan het *Romanentum*. Daartoe moesten in Vlaanderen en Wallonië een soort autochtone “strijdboeren” (*geistiges Wehrbauerntum*) heringeplant worden, bestaande uit leden van de *Waffen SS*, de Legioenen, de *Organisation Todt* en het *Nationalsozialistische Kraftfahrkorps*. De “volksbiologisch zwakke” andere bewoners die zich niet hadden kunnen of willen verzetten tegen de verwestering moesten verwijderd worden en naar Rusland gestuurd als kolonisten. Dat zou meteen een oplossing vormen voor de overbevolking in Vlaanderen, die er de gemeenschapsstructuur volledig ontworpen had en zou toelaten het aandeel van industrie en diensten terug te dringen ten voordele van een “gezond boerendom”. Een deel van de strijdboeren moest overigens naar dunbevolkte delen van Wallonië worden overgebracht, wat meteen het dualisme Vlaanderen/Wallonië zou opheffen ten voordele van een hogere *Reichs*-eenheid.

Opvallend was dat in deze eerste (?), vertrouwelijke versie van het document nog een passage voorkwam waarin duidelijk werd afgeraden nu al tot een *Anschluss* over te gaan. 90 % van de bevolking was gedesinteresseerd of anglofiel. Maar vooral: een onmiddellijke inlijving was ongewenst vanuit rasoogpunt omdat de besten in de loop van de geschiedenis geëmigreerd waren en een onmiddellijke integratie dus slecht zou zijn voor het “Duitse volkslichaam”⁶⁴.

VI. ...en de praktijk

Het is duidelijk dat het radicale plan van de HAG weinig heel liet van het oude België (en zelfs van Vlaanderen en Wallonië). Het ging weliswaar over min of meer dezelfde geografische ruimte, maar ontdaan van haar identiteit en geïnstrumentaliseerd als afgrenzing t.a.v. de Romaanse ‘ruimte’ en als bastion tegen Britten en

⁶³ In het hier gebruikte document is op de conclusies nog eens extra de stempel *Vertraulich* aangebracht.

⁶⁴ In een latere, niet langer interne (?) versie ontbreekt deze passage helemaal (cf. *Politischer Lagebericht über Belgien*, s.d. (GRMA, T-501, roll 108, frame 1024 e.v.).

Amerikanen⁶⁵. Het valt op dat Muchow het gedeelte “oplossing” van zijn nota nog als vertrouwelijker bestempelde dan de rest. Was het niet voor alle Duitse diensten bestemd? Wilde men andere Duitse planners (de *Militärverwaltung*) niet voor het hoofd stoten en/of wenste men niet vooruit te lopen op beslissingen in Berlijn? Was het de bedoeling om toch nog uit de collaboratie te halen wat erin zat?

In de praktijk bleef de HAG zowel voor als na het plan-Muchow haar *Realpolitik* trouw. Uit het *Arbeitsbericht* m.b.t. 1943 bleek inderdaad dat de dagdagelijkse supervisie en inmenging meer dan ooit was verder gezet⁶⁶.

De samenwerking met *Propaganda-Abteilung*, SD en de Brusselse dienst van het *Auswärtiges Amt* voor de controle op gedrukte publicaties liep op wietjes. Een *Belgienbücherei* werd opgebouwd. Overleg met andere Duitse diensten, met Vlaamse en Waalse collaboratiecontacten en het doornemen van de gecensureerde pers leverden rijkelijk materiaal op voor de maandelijks *Lageberichte* voor Berlijn⁶⁷. Maar vooral de “*weltanschauliche Beobachtung, Überwachung und Steuerung*” van de collaboratie was geïntensiveerd. De “kleine cultuurvereniging” DeVlag was in 1942 en vooral in 1943 de politieke hoop van de HAG (en van de *Germanische Leitstelle* van de SS!⁶⁸) geworden. Het is niet overdreven te stellen dat haast de hele ideologische scholing die de DeVlag verstrekte, gestuurd werd door de HAG⁶⁹.

Muchow meldde echter ook een verdere “samenwerking” met het VNV (Hendrik Elias en cultuurverantwoordelijke Arthur De Poortere). Gesprekken werden gevoerd met Degrelle en Rex-propagandaleider Julien Carlier. Verder kregen de Vlaamse *SS-Führerschule* van Schoten, de Vlaamse *Kinderlandverschickung*, de *Serments des Étudiants wallons*, de Vlaamse Wacht en de *Gardes wallonnes*, de uitgeverij *La Roue solaire*⁷⁰ en het *Bulletin de l'Ouest*⁷¹ advies van de HAG. De gecensureerde pers werd (op vraag van de *Propaganda-Abteilung*) regelmatig op de hoogte gehouden van het *Judenproblem*. Dagbladen en collaboratietijdschriften kregen ook een soort persteksten voorgeschoteld die de HAG voor onmiddellijk gebruik uit de ideologische exploitatie van het in beslag

65 Mijn lectuur van dit document verschilt dus enigszins die van Marnix Beyen. Die vermoedt dat Muchow ondanks alles België als méér dan een voorbijgange constructie zag. Cf. BEYEN, *op.cit.*, p. 123.

66 Omgekeerd evenredig met het teruglopen van de inbeslagnames; het laatste grote boekentransport naar Duitsland voor de *Hohe Schule* dateerde van maart 1943. *Arbeitsbericht der HAG Belgien für 1943*, 25.3.1944 (SOMA, mic. 199/6).

67 O.a. onze oude bekenden Gaillard, Spilette en Bernaerts, maar ook de Gentse hoogleraar en directeur-generaal Hoger Onderwijs Herman De Vleeschauwer, “studentenleider” Debotte van de efemere *Association des Étudiants wallons*, de advocaten Dumont en Mallinger.

68 Die DeVlag ook financierde.

69 De “Scholingsbrieven” van de DeVlag waren zelfs eigen drukwerken van de HAG.

70 Een nieuw opgerichte uitgeverij in de invloedssfeer van het *Ahnenerbe* van de SS.

71 Orgaan van de *Cercle wallon*, de opvolger van de AGRA in de gunsten van de SS.

- Adolf Vogel was naast Hans Muchow de belangrijkste medewerker van de HAG-België. Hier ontvangt hij een groep van de Vlaamse Wacht en feliciteert meteen de 30.000ste bezoeker van de tentoonstelling *Deutsche Grösse*. (Foto SOMA)

genomen materiaal puurde ⁷². Ook werd eigen drukwerk geproduceerd. Muchow en anderen dweilden het pas genoemde circuit dan nog af met voordrachten. Daarenboven werd ideologische scholing gegeven aan verschillende Duitse diensten en eenheden ⁷³.

De kleine ploeg van een zevental mannen en vrouwen en vier Belgische medewerkers zat dus niet met de duimen te draaien ⁷⁴. Die koortsachtige aanpak had wellicht te maken met een offensief naar de Belgische publieke opinie toe, die met genoeg vaststelde dat het aan de fronten slecht ging voor de Duitsers en die heel gevoelig was voor de

⁷² Thema's: "filosofische" grondslagen van het nationaal-socialisme, de *Reichs*-idee, het rassenvraagstuk enz. Een van de gretige afnemers was Pierre Daye voor *Le Nouveau Journal*.

⁷³ Op de koop toe publiceerde Muchow in 1942 nog een boek *Der flämische Raum* (n.v.d.a. :hier staat niet Vlaanderen) *und die deutsche Hanse* (ondertitel : *Zugleich ein Versuch der Darlegung ihrer germanischen Grundlagen*) en in 1943 : *Brüssels flämisches Antlitz* (Brussel dat tot het *flämische Volkstum* behoorde).

⁷⁴ Een derde ervan waren administratieve krachten. Afgezien van de vaste kern (Muchow en dr. Vogel) was er bij de anderen een vrij groot verloop. Naast de drie Vlamingen en één Franstalige medewerker deed men in het najaar van 1943 gedurende een paar maanden ook een beroep op vier studenten van de *Auslandswissenschaftliche Fakultät* voor "wetenschappelijk" werk.

tekortkomingen (o.a. de falende aanpak van de zwarte markt) van het militaire bestuur, die ook door de HAG onderstreept werden. Evenzeer wilde de HAG de onderlinge concurrentie binnen de collaboratie alsnog ondervangen. Meteen kon zij zo bewijzen dat ook na het teruglopen van de spoliatie haar activiteiten in België nuttig en noodzakelijk bleven (...en Brussel was natuurlijk aangenamer dan het Oostfront).

De formalisering van de toenemende exploitatie- en propaganda-activiteit eind 1943 gebeurde in akkoord met de centrale staf van Rosenberg in Berlijn. Die stond ook onder druk om zijn in een totale oorlog weinig krijgshaftige activiteiten met pen en papier te rechtvaardigen. Als argument schoof Rosenberg naar voren : de directe “*geistige Kriegsführung*” hier en nu kan de oorlog winnen ⁷⁵. Resultaat was de organisatie van de groep *Auswertung* (exploitatie) West van de *Einsatzstab Rosenberg* o.l.v. Muchow ⁷⁶. De exploitatieteksten moesten voortaan direct en alleen dienen voor pers, propaganda en scholing in het Westen. Specifiek de *HAG Belgien* zou, in het verlengde van een reeds uit eigen beweging ingezette politiek, vanaf eind 1943 nog meer proberen om de *Propaganda-Abteilung*, de collaboratie, de *Landesgruppe AO/NSDAP* en de *Wehrmacht* haar materiaal te doen gebruiken ⁷⁷.

Kon men eind 1943 al van een resultaat spreken? Weliswaar meende de HAG te kunnen vaststellen dat het geloof in een Engelse overwinning wat was afgenomen, maar “terrorisme” en *Banditentum* namen nog toe ⁷⁸. Ook bij de (Vlaamse) collaboratie ging het van kwaad naar erger. HAG-medewerker dr. Adolf Vogel wees er wel op dat de onduidelijkheid aan Duitse kant (niet bij de HAG natuurlijk) over de toekomst van België, resp. Vlaanderen en Wallonië, de zaken niet gemakkelijker maakte. De belangen van de Duitse oorlogsproductie, waarbij in de gegeven omstandigheden de Belgische bourgeoisie moest ontzien worden, stonden haaks op de wil om mét de collaboratie voor het *Reich* en Europa te werven. Anderzijds mochten in deze “grote tijd” de leiders van de Vlaamse collaboratie wel eens bedenken dat allereerst de oorlog moest gewonnen worden. In die optiek was het conflict DeVlag-VNV een belachelijke kleinigheid. Op de twee groepen was zoveel kritiek te leveren dat het precies in de context van de oorlogseconomie aangewezen was hun geruzie gewoon te verbieden ⁷⁹. Het Europese (*sic*) doel was hier belangrijk, niet de verhouding van de Vlamingen tot het Reich en het Duitse volk ⁸⁰.

75 Vgl. Jan Potthast, *Das jüdische Zentralmuseum der SS in Prag*, Frankfurt, 2002, p. 333 eze.v. In elk geval kreeg, gezien de omstandigheden, de opbouw van de *Hohe Schule* steeds minder voorrang en zou zelfs helemaal gestopt worden.

76 Muchow werd naar de *HAG Frankreich* in Parijs gepromoveerd maar bleef bevoegd voor België; in augustus (!) 1944 volgde Vogel Muchow nog *pro forma* op.

77 ERR *Stabsführung. Bericht der Gruppe IV/2 “Auswertung West”*, 9.6.1944 (CDJC, CXLI-144).

78 *Bericht zur Lage*, 12.1943 (SOMA, mic. 199/6).

79 Reeds in vorige *Lageberichte* waren er inderdaad ook over de DeVlag kritische opmerkingen gevallen.

80 *Bericht zur Lage*, 12.1943 (SOMA, mic. 199/6).

Het zag er dus met oudejaar 1943 bijzonder somber uit. Niet alleen was de algemene militaire toestand verder verslechterd, maar ook de Duitse propaganda scheen niet te werken, om niet te spreken over de kleingeestige conflicten bij de collaboratie. Geloofde men bij de HAG echt dat haar voluntarisme nog iets kon veranderen ?

VII. Tot het bittere einde

De maanden voor de invasie werd zo mogelijk nog ijveriger dan voorheen gewerkt aan de *Auswertung* (waarbij de Vlaamse medewerkers Lucas Kinnie en dr. Robert Baes flink hun best deden ⁸¹) en het onmiddellijke gebruik daarvan als politiek *Kampfmittel* in woord (voordrachten, scholing...) en schrift (media, brochures...). Muchow bleef bij zijn dubbele aanpak : informeren over de “overwonnen levensbeschouwingen” en propageren van het nazisme als “revolutie van de 20ste eeuw”. Propaganda tegen de vijand hielp toch niet. Maar ook de illusie verdween dat brede lagen van het volk zich aangesproken zouden voelen; Muchow sneerde nu : “*die Massen sollten uns auch gar nicht interessieren*” ⁸². Toch werden zelfs begin augustus 1944 nog nieuwe exploitatiethema’s voor België (marxistische leiders, vrijmetselaars in de politiek, kerk en communisme, de sociale toestand in de mijnen) voorgesteld ⁸³.

Ondanks alles gaf men ook de controle en sturing van de radicale collaboratie niet op. Er waren nog besprekingen met Karel Jennart, “Ambtsleider Scholing” van DeVlag. De scholing van de Vlaamse Wacht kwam weer ter tafel. Er werd ook begonnen met de lokale voorbereiding van een groot Europees anti-joods congres in Krakow dat in november 1944 moest plaatsgrijpen ⁸⁴. Als deelnemers uit Vlaanderen en Wallonië werd alvast gedacht aan Degrelle, Maurits Van De Walle (hoofdredacteur van *De SS-Man*), Jan Timmermans (VNV-burgemeester van Antwerpen) en hoogleraar (en “rassenbioloog”) Roger Soenen van de RUG ⁸⁵. Tot op het laatste moment was er ook overleg met Franz Petri, de SD en de *Propaganda-Abteilung* (dr. Hans Teske) over *Volkstum*-kwesties en de controle over publicaties.

De HAG beëindigde haar activiteiten in België zoals ze die begonnen was: met het versturen op 24 augustus 1944 van twee wagonladingen boekenkisten (en 16 kunst-

81 De jonge Kinnie kwam van DeVlag, dr. Baes, atheneumleraar te Tienen, van de Vlaamse SS. Deze laatste was “gerecrueteerd” door prof. Hans Beyer van de universiteit van Posen. De specialiteit van Baes was de exploitatie van de (Franse) jezuïetenbibliotheek in het college van Edingen.

82 *ERR Stabsführung* aan de HAG's, 7.7.1944 (*Referat Muchow Auswertungs-Tagung in Ratibor*) (BAB, NS 30, *Aktenband* 180).

83 Interne nota *ERR Stabsführung*, 2.8.1944 (BAB, NS 30, *Aktenband* 20).

84 Het zou erom gaan dat “strijdend Europa zich bekend tot een zuivering van de nationale en culturele grondvesten van zijn naties” en werd gezien als de “geestelijke eindstrijd tegen het jodendom”. Het congres werd uiteindelijk wegens oorlogsomstandigheden afgeblazen. Cf. POTTHAST, *op.cit.*, p. 337.

85 *Liste der Teilnehmer*, s.d. (CDJC, LXII-34).

voorwerpen) naar depots van de *Einsatzstab* in Duitsland⁸⁶. Muchow en zijn collega's verlieten Brussel op 3 september met de laatste trein⁸⁷. Op 11 september ontmoette hij Rosenberg om het verhaal van de laatste chaotische dagen in Parijs en Brussel te doen. Het was een janboel van jewelste geweest; alle verantwoordelijken waren gevlucht, officieren grepen niet in. Met zo'n militairen was de oorlog niet te winnen; de inzet van hogere SS-leiders was dus noodzakelijk, aldus Muchow. Maar tegelijkertijd gaf hij toe – een bekentenis van formaat – dat “onze propaganda in het Westen” totaal mislukt was⁸⁸. Dat betrof natuurlijk niet de *Einsatzstab* en de HAG's. In ontwerp van het eindverslag over de HAG België en Noord-Frankrijk bleek het zelfbeeld inderdaad onverdeeld positief. De beslagleggingen, de censuur op boeken en bibliotheken en het ideologisch controleren, adviseren en sturen van de collaboratie hadden van de HAG het “*weltanschauliche Mittelpunkt im belgischen Raume*” gemaakt⁸⁹.

Paradoxaal genoeg zou Muchow twee jaar na de oorlog precies het tegenovergestelde verklaren. In een verslag *pro domo* n.a.v. het zoekwerk van het *Office de Récupération économique* (ORE) naar geroofde Belgische cultuurgoederen in Duitsland, schreef hij dat de dienst in Brussel onder zijn leiding ein “*zurückgezogenes, bescheidenes Leben*” gevoerd had gewijd aan “*wissenschaftlichen Arbeit*”⁹⁰. Waar was de tijd van de “*weltanschaulich-politischer Führungsstab*” zoals Muchow zelf de *Einsatzstab* eens had genoemd!

VIII. Slotbeschouwingen

De *Hauptarbeitsgruppe Belgien und Nordfrankreich* van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* was niet de voornaamste drager van de nazi-ideologie in België, maar zeker ook niet de kleine en teruggetrokken wetenschappelijke kern die zich alleen met onderzoek bezighield. In een eerste fase na de inval was de roof van cultuurgoederen het belangrijkste, met als bedoeling via een latere “wetenschappelijke” bestudering ervan de nazi-ideologie wetenschappelijk te funderen. De context hiervan was dat Rosenberg, wiens invloed sedert de machtsovername in 1933 eigenlijk eerder af- dan toegenomen was, met de *Einsatzstab* poogde zijn bevoegdheden op het vlak van de ideologie en de toekomstige nationaal-socialistische wetenschap veilig te stellen⁹¹. De wereldbeschouwelijke super-

86 Waarbij de bibliotheek van het bevriende Volksverwerger.

87 Daar werd in de buurt van Bayreuth een romp-*Sonderkommando Westen* opgericht waarin een aantal uitgeweken Belgen van de HAG nog in december 1944 verder werkten.

88 *Stichwort-Protokoll des Termins von Pg. Utikal und Muchow beim Reichsleiter am 11.9.1944* (CDJC, CXLIV-454a). Gerhard Utikal was de opvolger (1941) van Georg Ebert als leider van de ERR.

89 *HAG Belgien-Nordfrankreich* (deel van een globaal verslag over de HAG's), s.d. (1944) (CDJC, CXXI-158). Opvallend is dat in de onverbetere versie stond dat dit gebeurde met volle waardering (*volle Anerkennung*) van de *Militärverwaltung*. In de verbeterde versie viel dat “volle” weg...

90 MUCHOW, *Bericht über den ERR in Belgien*, 10.6.1947 (archief ORE).

91 Rosenberg interesseerde zich overigens meer voor Oost dan voor West-Europa.

visie die al lang de kern vormde van de activiteiten van de *Beauftragte des Führers für die Überwachung* entte zich op de roef. Maar naast de rol als ideologische waakhond was er haast onmiddellijk ook sprake van scholing en sturing van “rasverwante” mensen. Vooral na de komst van Muchow werd dit aspect nog meer benadrukt. Hij was ook de man achter de rechtstreekse propagandistische exploitatie – gericht zowel naar de bevolking in het bezette land als naar de Duitse diensten en eenheden in België – van de bibliotheken die de HAG in beslag genomen of doorzocht had.

De publieke opinie in het bezette land, in overgrote meerderheid ongeïnteresseerd of anglofiel, werd weinig beroerd door de propaganda van de *Propaganda-Abteilung* en al helemaal niet door die van de HAG. De invloed van de gecensureerde media, al dan niet voorzien van materiaal geleverd door de HAG, bleef ondermaats. De cultuurpolitieke beïnvloeding van de collaboratie was al iets succesvoller, maar de sturing zou alleen bij de AGRA (die relatief vlug wegdeemsterde) en de DeVlag aanslaan. De veelheid van toekomstideeën bij de collaboratie en bij de sympathisanten van een Nieuwe Orde en hun onderlinge conflicten dreven de HAG echter tot wanhoop. In haar plan op middellange termijn voor een “Duitse” oplossing van medio 1943, bleef van een aanvankelijk eerder gereserveerde houding weinig over. Met het reëel bestaande België, respectievelijk Vlaanderen en Wallonië, werd korte metten gemaakt. Maar bewees de vaststelling dat de collaboratie niet in staat was de toekomst vorm te geven niet het failliet van drie jaar HAG-werking? Zelfs de opkomst van de DeVlag onder de paraplu van de HAG (en vooral van de SS) zou louter kunstmatig blijken.

Ondanks een stuk bewuste (de *Reichsleiter* successen melden, leidde natuurlijk tot een goed rapport) of onbewuste zelfoverschatting lijkt het erop dat de HAG meer succes had bij het consolideren van haar positie t.a.v. de andere bezettingsinstanties. Zonder het “wereldbeschouwelijke middelpunt” te zijn, vond de toch rusteloze activiteit van de HAG nooit onoverkomelijke hindernissen op haar weg. Anders dan in het *Reich* en in de bezette gebieden in het Oosten kwam het slechts zelden tot conflicten met de Sipo-SD en de *Propaganda-Abteilung*. Uit een aantal aanwijzingen blijkt wel dat de verhouding met de top van het militaire bestuur niet zo goed was. Anderzijds liepen de contacten en zelfs de samenwerking met de cultuurafdeling van de *Militärverwaltung* nooit gevaar. Wilde Petri de HAG niet voor het hoofd stoten en haar actie zo binnen de perken houden? Of stond hij misschien toch niet zo ver van het “revolutionaire” nationaal-socialisme? ⁹²

⁹² Zie o.a. HANS DERKS, *Deutsche Westforschung, Ideologie und Praxis im 20. Jahrhundert*, [Leipzig], 2001 (hoofdstuk *Der Fall Petri*, p. 85 e.v.) waarin hij Petri als echte nazi voorstelt en, minder radicaal, KARL DITT, “Die Politisierung der Kulturraumforschung im Dritten Reich. Das Beispiel Petri”, in DIETZ, GABEL & TIEDAU (Hrsg.), *op.cit.*, Waxmann, 2003 en MARNIX BEYEN, “Wetenschap, politiek, nationaal-socialisme”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 11, 2003.

Het hoeft niet meer herhaald te worden dat alle bezettingsinstanties, zowel de militairen als de “burgerlijke” diensten, België binnen de Duitse invloedssfeer wilden brengen. Zoals men weet liepen de meningen over de modaliteiten daarvan uiteen. Doelstellingen van oorlogseconomie en van volks- en rassenpolitiek liepen lang niet altijd samen. Maar uiteindelijk waren het variaties op eenzelfde thema : het gebruiken van een rassenideologie voor het verrechtvaardigen van territoriale aanspraken. En in elk geval lijkt in België, althans wat de bevoegdheden van de diensten van Rosenberg betreft, de fameuze *Führungs-Chaos* (competentiechaos) veel minder gespeeld te hebben dan in Duitsland zelf.

Een heel aantal vragen blijft nog open, o.a. op comparatief vlak. Hoe de verschillen verklaren tussen de werking en invloed van de *Einsatzstab* in België, Nederland en Frankrijk, zowel qua spoliatie als qua ideologische- en sturingsactiviteiten ? Op het eerste gezicht zou men kunnen stellen dat de (roof)activiteiten in Nederland groter waren dan in België en dat dit het gevolg was de aanwezigheid van een *Reichskommissar* en een ‘burgerlijk’ bestuur. In Frankrijk werd er echter evenveel geroofd, en dat wél onder een ‘legalistisch’ militair bestuur. Was de roof dan toch gewoonweg afhankelijk van de massa aanwezige cultuurgoederen ? En vooral, hoe zat het met de theoretische premissen en de praktische implementatie van de HAG-propaganda en haar controle en sturing van de “vernieuwingsbewegingen” in een krachtenveld bestaande uit de respectieve bezettingsbesturen, de andere Duitse instellingen, de verschillende collaboratiegroepen, de autochtone administratie en de bevolking in de drie bezette landen ? Eén ding is hoe dan ook duidelijk : evenmin als in Duitsland hebben de diensten van Rosenberg in België de cultuurpolitieke ontwikkeling doorslaggevend kunnen beïnvloeden.

* DIRK MARTIN (°1951), dr. in de geschiedenis (VUB), werkleider SOMA, publiceerde “De Rijksuniversiteit Gent tijdens de bezetting”, “Commémoration, enjeux et débats” (ism A. Colignon en C. Kesteloot) en verscheidene artikels mbt de onafhankelijkheidspolitiek, lokale politiek en bronnen voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.